

Lengyel András

Radnóti identitásszerveződésének kérdéséhez

1

Radnóti Miklós Komlós Aladárhoz írott, 1942. május 17-i levelének ismertté válása jelentős fordulatot hozott a Radnóti-kutatásban. A levél sokáig ismeretlen volt, a címzett, maga is irodalmár, bár birtokolta a missilis változatot (ez ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában található), nem közölte, sőt nem is emlegette. A szöveg léte és tartalma így csak a költő *Naplójának* 1989-es kiadása révén került be a szakmai köztudatba – Radnóti ugyanis levelét, mint fontos szöveget, *Naplójába* is bemásolta. E levél jelentőségét az adja, hogy Radnóti identitásának önértelmezését ez a szöveg teszi megismerhetővé; benne a költő olyasmiről beszél, s úgy, amiről s ahogy máskor nem. S mivel a zsidó identitás egyébként is bonyolult kérdésköre Auschwitz után különösen érzékeny értelmezési terep, amelyhez nem illik durva kézzel nyúlni – az e levélben kifejtett önértelmezés elsőrendű fontosságú dokumentum lett. Nem szokványos irodalomtörténeti forrás, hanem annál jóval több. Kulcsdokumentum, bonyolult dolgok megértésének kulcsa.

Magának a levélnek (s életrajzi mögöttesének) legutóbbi, s alighanem legjobb, legalaposabb elemzését Ferencz Győző adta. Áttekintésének higgadt, minden lényegest mérlegre tevő konklúzióját érdemes itt is idéznünk: *„Radnóti önmeghatározása [...] egyértelmű: katolikus magyarnak tekintette magát, akinek ősei zsidó vallásúak voltak. Pontosan érzékelte, hogy a magyar társadalom nincs felkészülve arra, hogy az identitást szociális-kulturális alapon értelmezze. Radnóti magyarságát, katolicizmusát szinte minden oldal fenntartásokkal kezelte (kivételt jelentett a vele azonos helyzetben lévő Sík Sándor), és személyes identitástudata ellenére a magyarok és a zsidók is zsidónak tekintették. Radnóti számára az identitástudat személyes választás joga. Ahová tartozni akart, onnan kirekesztették, akik elfogadták volna, azokkal ő nem vállalt közösséget. Költészete azonban, szerzői szándéka ellenére, a történelmi körülmények folytán mégiscsak többféle identitás számára vált fontos kapcsolódási ponttá. Radnóti lírája értelmezhető a magyar katolikus költészet vonulatán belül is, akárcsak Vörösmarty Mihályé vagy Babits Mihályé. Értelmezhető továbbá a baloldaliság irodalmi hagyományában. Személyes sorsa és költészetének legfőbb tematikája miatt értelmezhető a magyar zsidó kultúrán, valamint az egyetemes holokauszt irodalmán belül is. Kizárólagosan azonban nem tartozik egyikhez sem, és mindegyik magában foglalja. Költészete saját leghőbb törekvéseit beteljesítve az egyetemes magyar líra kimagasló eredménye”* (Ferencz 2005. 545–546.).

Ezzel az értelmezéssel nagyjából-egészéből magam is egyetértek, két problematikus pontját látom csupán. Az egyik ilyen pont a zsidósággal való közösségvállalás kérdése (ez az idézett summában is szóba kerül), a másik az úgynevezett disszimiláció kérdése (ez csak a summázatot megelőző szövegben fordul elő, idézetként). Egyik sem döntő mozzanat, de érdemes helyre tenni őket. S ezekhez társul számomra harmadikként egy Ferencz Győzónél nem exponálódó probléma, amely – éppen mint hiány, mint magyarázat nélkül maradó összefüggés – válik problémává: hogyan, milyen életmozzanatok aktualizálódásaként lett Radnóti identitásszerveződése olyanná, amelyet ez a levél mutat? Az identitás megszerveződése ugyanis, minden látszat ellenére, nem pusztán választások sorozataként ragadható meg, legalább annyira „adottság” is – Radnóti esetében is. Az identitást minden pillanatban újra és újra meg kell erősíteni, mert minden új szituáció új választás elé állít bennünket, de ez a választás nem lehet önkényes.

2

Ferencz Győző idézett szövege azt állítja, hogy Radnóti „nem vállalt közösséget” a zsidósággal. Ez a tézis természetesen csak elszórt, pontatlan megfogalmazás, a kitűnő irodalomtörténész maga is tudja (s könyve egésze dokumentálja is), hogy ez így nem helytálló formulázás – hibája mégis, vagy talán éppen ezért tanulságos. A hiba ugyanis annak a nyelvi csapdának a következménye, amely abból adódik, hogy megközelítésünk, igazodva a hétköznapi nyelvhasználathoz, nem kellően disztingvál: nem választja szét azt, amit pedig meg kellene különböztetnie. A „közösségvállalás” kínálkozó nyelvi sztereotípiája két, merőben különböző dolgot mos össze: az identitás-közösséget és a szolidaritás-közösséget. Miért különbözik ez a kettő? A válasz egyszerű. Én, a magyar, nem vagyok identitás-közösségben, mondjuk, az afrikai bantukkal, de lehetek velük szolidaritási közösségben. Anélkül, hogy bantuvá válnék, emberi szolidaritásom lehet az övék, „közösséget vállalhatok” velük, s szolidaritásom meglétét gesztusaim és tetteim sorozata mindenki számára nyilvánvalóvá is teheti. Úgy vélem, Radnóti esetében is csak arról volt szó, hogy egy közösséggel (amely saját „származási” közössége volt) immár nem alkotott identitásközösséget – ő másként határozta meg magát, mint pl. Komlós Aladár vagy Sós Endre. A magyar zsidósággal azonban, függetlenül a magyar zsidók egyébként nagyon is heterogén alakzatokat produkáló identitásszerveződésétől, pusztán a „helyzet” miatt igen is közösséget vállalt. A zsidótörvények által megbélyegzettek és meghurcoltak neki – ahogy többször is fogalmazott – a „bajtársai” voltak. Azaz szolidaritási közösségben volt velük. Ő is ugyanabban a sorsban részesedett, amiben a többiek is, s társainak „bajtársaiként” való megnevezése jelzi, hogy a közösségnek ezt a módját nemcsak elfogadta, kényszerűen, de vállalta is. Semmi olyan adat nincs legalábbis, amely arra mutatna, hogy ebből a szolidaritásból Radnóti kivonta volna magát. Sőt azzal, hogy költőként e közösség sorsát magasrendű művészi alkotásokban dokumentálta, „ércnél maradandóbb” monumentumot emelt „bajtársainak” – igaz, saját sorsának bemutatásán keresztül.

Más jellegű probléma a disszimiláció kérdése. A *Naplóból* jól kivehető, hogy Radnóti nem értett egyet a disszimiláns-magatartással. Szóvá tette például, hogy

Pérelly Imre grafikus, a korszellemhez igazodva, visszavette régi, német nevét (Hercz), azt a nevet, amelyet korábban éppen ő változtatott Pérelyre (vö. Ferencz 2005. 533–534.). Kérdés: hogyan ítéljük meg ezt? Nyilvánvaló, magát a disszimilációt, az egy adott közösségből való kiválást nem lehet, nem szabad nehezményezni: minden asszimiláció – a másik oldalról nézve – disszimiláció. Ennek megkérdőjelezése pedig az identitásválasztás jogának tagadása volna. Ám amit Radnóti Pérelly esetében nehezményezett, az nem ez az eset. Ő – megítélésem szerint indokoltan – egy másik jelenséget kifogásolt. Azt, amikor az egyén identitása, kompként, ide-oda közlekedik két „part”, két identitás között, konjunkktúra szerint. Hol *a* pozícióból *b*-ig, majd vissza, *b* pozícióból *a*-ig mozog az identitáskomp. (Pérellynél, tudjuk, ráadásul egy harmadik váltás is volt: utóbb, az újabb konjunkktúra szerint újra Pérelly lett.) Ez viszont már mind szociálpszichológiai, mind morálisan csakugyan problematikus gyakorlat: az identitás megválasztásának szabadsága ugyanis nem korlátlan, s főleg nem pusztán önkény kérdése. Az identitás újjászerveződése mindig előzetesen föltételezett: a „választás” már csak egy lelki s szociokulturális folyamat mentális tapasztalatainak tudatosulása lehet. Ha nem az, hanem önkényes elhatározásból ered, s a „külvilágnak” szól, éppen az önazonosság mentális alapja hiányzik, s pusztán konjunkkturális igazodásnak tekinthető. Ezzel pedig az egyén – vélt vagy valóságos érdekeknek engedelmessé – saját éniintegritását töri össze. Nem valóságos adottságaihoz igazodik, nem lépésről lépésre változik, rendeződik át önazonossága, hanem erőszakot tesz magán. Még hozzá kétszer: egyszer az „odaúton”, s egyszer a „visszaúton”. Mindkétszer éniidegen módon. S ez mindkét közösség, sőt az egyén szempontjából is fölöttébb problematikus. (Az úgynevezett kettős identitás, a látszólagos – s részleges – hasonlóság ellenére más kérdés: ott ugyanis az egyén mindkét, esetleg konfliktusos, adottságát tudomásul veszi, önmaga előtt is „elismeri”).

S itt eljutunk tulajdonképpeni problémánkhoz: Radnóti identitásszerveződésének kérdéséhez. Szembesülve egy kimondatlan, de latensen alighanem kísértő föltevéssel: vajon Radnóti identitásszerveződése nem önmegettésztésen alapult-e? Vajon nem önmagát csapta-e be, amikor „magyarnak” tudta magát, jóllehet „oly korban” élt, amikor az antiszemitizmus hivatalos magyar kormánypolitika volt?

3

A Komlós Aladárhoz írott levél tanúsága szerint Radnóti identitásszerveződésének két alapvető jelentőségű eleme volt: egy hiány, s egy „pozitívum”. A hiány, amelynek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, a zsidó vallásos nevelés hiánya. Ahogy Komlósnak írta: *„Zsidóságot soha sem tagadtam meg, »zsidó felekezetű« vagyok [...], de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem »szellemiségem« és »lelkiségem« és »költőségem« meghatározásának.”* Majd hozzáteszi: *„Még szociálisan is csupán botcsinálta közösségnek ismerem a zsidóságot. Ilyenek a tapasztalataim”* (Napló, 210.). Nincs ok rá, hogy kételkedjünk e tapasztalatok őszinteségében, így el kell fogadnunk,

hogy a korán árvaságra jutó kisfiú nem kapta meg azt a vallási nevelést, amely a zsidó közösség diaszpórában élő tagjai számára önazonosságuk legerősebb és legbiztosabb – az ortodoxok hite szerint: az egyedül igazi – forrása. Az a nevelés, amit mégis kapott, az önmagában elégtelen volt a vallási elköteleződés kialakulásához. S szocializációja e hiánya ráadásul egy kimondottan asszimilációs opciójú, bomló közösség kereteiben zajlott le. Az, amit nem neveltetése részeként, hanem spontán tapasztalatként erről az asszimilálódó társadalmi aggregátumról „megtudott”, azaz amilyenek „megismerte” származási közösségét, az – gyöngye kötésnek bizonyulván – nyitottá tette a nem-zsidó környezet impulzusai iránt. S itt jutunk el a levél önjellemző helyeinek egyik legjelentősebbikéhez: a kínálkozó ősök „megválasztásához”. A szobája falán függő Arany- és Kazinczy-képről szólva ugyanis kimondja: *„Igen – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitétváltó Balassa, az evangélikus Berzsényi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsényi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János, stb. rengeteg rokonom van. De semmiesetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. [...] Ezt így érzem és ezen a belső valóságon nem változtathatnak törvények”* (Napló, 209–210.). Mi ebben a rokonság- és ősvállalásban az érdekes? Az első olvasói reakció nyilvánvalóan az, hogy a fölsorolt rokonságban zsidók és nem zsidók egyaránt vannak, sőt Radnóti hangsúlyozza is, hogy nem csak a zsidó alkotók a „rokonai”. Ez tehát egyféle asszimilációs gesztus, a magyarsághoz való érzelmi kötődés jele. Ennél az identitásválasztó gesztusnál azonban nem kevésbé fontos az, hogy „rokonait” Radnóti két körből válogatja ki (illetve ismeri el hozzájuk tartozását): a magyar irodalomból és a bibliából, azaz egy szent szövegből. Érdeemes volna aprólékosan megvizsgálni, kikből is áll össze ez a Radnóti megnevezte kánon (s miért éppen belőlük), de ennél most fontosabbnak látszik az a tény, hogy itt nem a dicsőséges magyar nemzeti múlt: királyok, hadvezérek és politikusok neveztetnek meg azonosulási pontként, hanem írók, s egy magas rendű irodalomként is fölfogható szent szöveg, a biblia. Radnóti azonosulása tehát erősen kulturális jellegű, sőt ezen belül is irodalmi. Azonosulása a magyarság legmagasabb rendű önkifejezést mutató alkotóival, a magyarságot legjobb lehetőségei szintjén megmutató írókkal történik meg. S abból, hogy ehhez az irodalmi identitáskánonhoz a szent szöveg is hozzátartozik nála, láthatóvá válik attitűdjének egy metafizikai, sőt spirituális szintje is. Azaz: a magyar irodalom itt nem pusztán a tetszőség terepe, a választás nem egyszerűen esztétikai indítékú, hanem mélyebb, s az esztétikainál szélesebb körű. Ez az – irodalmi és spirituális – választás az identitás megszerveződésének fontos eleme, sőt több annál: már-már generálója.

S itt szólni célszerű egy evidens, de evidens voltában is külön említésre méltó másik kettősségről is: az, amivel Radnóti azonosul, mind irodalomként, mind spirituális entitásként magába foglalja a zsidóság bizonyos momentumait is. Abba a magyar irodalomba, melyet a fölsorolt nevekkal Radnóti körbehatárol, beletartozik a „zsidó” Szép Ernő és Füst Milán is, az ugyancsak meghivatkozott biblia pedig maga is kettős, zsidó–keresztény alkotás. (E kettősséget egyébként Radnóti

nyíltan ki is mondja, amikor mind az ó-, mind az újszövetségre *expressis verbis* utal.) A „rokonság” fölsorolásából tehát egyértelművé válik, hogy a Radnóti saját önértelmezéséből kielemezhető identitás szerveződésének szerkezete úgynevezett kettős identitást mutat – a valóságos élethelyzetnek megfelelően. Szó sincs itt tehát semmiféle önmeghamisításról, a zsidó *én* elfojtásáról. Más kérdés (s ez ugyancsak a valóságos élethelyzetnek felel meg), hogy ez a kettős identitás nem valamiféle mechanikusan fölfogott kettősséget mutat. Nem „egy rész” zsidó s „egy rész” nem-zsidó összetevővel kell számolni. A személyes identitás szerveződése Radnótinál a származási közösségtől az „új” közösség felé irányulva bontakozik ki, s az én már nem „zsidó”, hanem „magyar” – az eredet világos és meg nem tagadott tudatával.

4

Radnóti identitás szerveződése nem egyedi, sőt közvetlen mintáit és a „választását” megerősítő kulturális kontextust is meg lehet határozni.

Identitás szerveződése, amennyire megítélhető, nagy valószínűséggel Szegeden kapta meg döntő impulzusait. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, amelyet egyik verse ajánlásában Radnóti a „*növelő közösség*”-ként aposztrofált, egyféle nagyhatású asszimilációs bölcsőként is fölfogható (vö. Csaplár 1967, Lengyel 1990. 209–491.). Ez a csoportosulás ugyan formailag a református egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Körének az „élcsapata” volt, az egész szerveződés mozgatója, a személyében is integratív Buday György azonban e felekezeti diák-egyesületet, nagyon tudatosan, egy értékorientált felekezetközi csoportosulássá szervezte át. (Az élcsapat formális intézményvoltát csupán kifelé, eszközszerűen működtette, valóságos összetartó ereje az informális összetartozás-tudat volt.) Ebben a „*növelő közösségben*” reformátusok, katolikusok és zsidók már-már véd- és dacsövetségyszerű együttműködést produkáltak. Itt Radnóti nemcsak zsidó barátaival (Hont Ferenc, Reitzer Béla, Kárász Judit) pendült egy húron, de egyebek közt a katolikus Ortutay Gyulával (és egy ideig: Bálint Sándorral) vagy a többségi reformátusokkal is. E tekintetben szimptomatikus, hogy maga a csoport vezéregyénisége, Buday György is sajátos identitásképletet mutat, hiszen székely apa és zsidó, de már fia születése előtt református konvertitává lett anya gyermekeként olyan önazonosságot képviselt, amelynek lényege éppen a teljes azonosság volt – nyitottan más identításalakzatok felé. S ez a csoportosulás érzelmi védelmet jelentett tagjai számára a „*csuklóforgató*”, kurzista diákegyesületek föl-föllángoló antiszemitizmusával, mentális erőszakoskodásaival szemben. Ugyanakkor, túl az együvé tartozás erősítő élményén, tagjai számára a művészi és intellektuális fejlődés lehetőségét kínálta. Maga a város, Szeged pedig – egyetemével és külterületi, „tanyai” lakóival – éppen a szociokulturális határhelyzet természetességét sugallta: a „*katolikus*” Szeged „*református*” egyetemének mindenfelől érkező hallgatói a tanyai parasztok közt találtak feladatot maguknak. S az a véletlen, hogy egyik kedves professzoruk, mentoruk, a költő Sík Sándor lett, közvetlen identifikációs mintát nyújtott Radnótinak. Sík ugyanis maga is zsidónak született, de katolizált, sőt piarista szerzetes lett, erkölcsi és intellektuális integ-

ritása kikezdhetetlen volt, s mindezek betetőzéseként példászerű irodalomértő, kitűnő tanár – s költő is volt. Radnóti számára így elsőrendű apapótlék lehetett, olyan támogató és erősítő vezető, aki személyes példájával és tapasztalataival is alakíthatta tanítványa identifikációs önszerveződését.

Aki a szempontunkból leghitelesebb indikátort, a Radnóti-életművet ismeri, tudja, hogy a Szeged előtti és a Szegedet követő versek összevetése jelentős lelki metamorfózisról árulkodik. Szegedről már nem az az ember tért vissza Budapestre, aki oda 1929-ben „*numerus clausus-emigráns*”-ként megérkezett. Önazonossága – „*asszimilációja*” – érzelmi visszaigazolást és megerősítést nyert.

5

Ezt a visszaigazolódott, megerősített identitást természetesen a kirekesztésre irányuló, mind erősebben antiszemita korhangulat, majd a „*törvények*” (értsd: a zsidótörvények) kétségbevonták, sőt – legalábbis jogilag – hatálytalanították. S erre az új helyzetre valamiképpen Radnótinak is reagálnia kellett. Döntését ismerjük, de jellemző, hogy ahhoz, hogy úgy döntött, ahogy – láttuk – döntött, megint csak az irodalom adott számára mintát.

A *Nyugat* 1938. júliusi számában (melyben egyébként maga Radnóti is szerepelt írással) jelent meg a ma teljességgel elfelejtett, ám ma is figyelemre érdemes költőnek, Fenyő Lászlónak két verse: a *Füst Milánnak* című és a *Hűség*. E két vers, mely az új helyzetre adott egyik „*zsidó*” reakció paradigmatis esete, közvetlen előképe Radnóti 1942-es önértelmező gesztusának. Fenyő e versei már az új helyzet ismeretében, arra reagálva íródtak. A *Füst Milánnak* címzett vallomás nyíltan utal erre: „*Ősz mester, ezt kellett megégnünk hát...hogy jön...hogy közeleg / az izgatottan szaglászó szelek / tavaszi áramában... Ezer év... és hatezer...*” (45.). Ez az indítás, persze, szándékoltan csak utalásszerű, nem részletezi, hogy mi történik, nem mondja ki, hogy „*mi jön*”, hogy „*mit kellett megégni*”. De a folytatás már direktben következik, saját reakcióját nyíltan megfogalmazza, s megjelenik versében a Radnóti magatartását is megelőlegező egyik motívum: „*Ha jó a bocskor s szól: Mózeshitű! / Mondd csendesen: Az én őszám Arany / s jusson eszedbe az az este, mikor / Aranyt olvastál fel nekem – ó, nem nekem, / csak hogy a magad bánatát hallgasd meg oly szövegből, / mely arra hiteles...*” (45.). A magyar irodalommal való személyes azonosulásnak ez a megvallása, úgy vélem, magyarázó szerepű. Jelentősége a Radnóti-identitás megértése szempontjából nem pusztán motivikus, nem pusztán textuális. Nemcsak az az érdekes benne, hogy *expressis verbis* kimondja: az „*én őszám Arany*”, s nem is csak az, hogy ezt a vallomást a Radnóti számára is fontos Füst Milánhoz intézi. De azért is, s azért mindenekelőtt, mert ezt az ősvallást a Fenyő által földíszett Arany-vers, s a hozzá fűzött argumentáció mintegy „*érthetővé*” is teszi.

Aranyt Fenyő László verse így idézi meg: „*S emlékszel? Felzokogtál ott hogy a vén tamburást / Nem is a művész babérja hevíti, Csak gémberegett ujját melegíti.*” (45.) Az idézett (s Fenyő által tipográfiailag is kiemelt) pretextus itt Arany verse, a *Tamburás öreg úr*. S ez a vers, ismeretes, a művészet gyakorlásának az esztétikai ambíció túl, már az ember végső lényegéhez tartozó fölfogását jeleníti meg.

Arany Fenyőtől megidézett magatartása tehát affirmatív, s a szövegköziség révén a saját autoritásával erősíti meg a körülményekkel dacoló, az önmagával való azonosságot képviselő művész alkotói beállítódását. S a „hiteles szöveg”-re való visszautalás költői magyarázata is az identifikáció erősítését szolgálja: „Hol az a bánat, mely gőgösebben / vallhatná rokonának e magyar / bánatot: – Megszenvedtem érte, Az enyém. / S nem gyönyörű, hogy ezen sírni tudtunk?” (45.)

Az irodalommal, jelesül Arany költészetével való ilyen azonosulás természetesen szubjektív vállalás kérdése: nem biztos, hogy az éppen akkor aktuális magyar etnikai közösség ezt a vállalást visszaigazolja. S Fenyő számol is ezzel, s helyzetértelmezése – bármennyire gyakorlatiatlan és „naiv” – egy hősie *modus vivendi*t jelent: „Ha testéből kivetne a haza, / édes testéből nem vet ki a nyelv. / De értelmének eltörök a rugója.” Ám, s ez a döntő mozzanat, a törésnek e lehetősége ellenére számára már nincs másik megoldás, másik lehetőség: „Hová legyünk vele s hová kiáltunk? / Csak méláznánk idegen ég alatt, / kemény, vicsorgó csillagok alatt, / száműzött, mondhatatlan bánatunkkal”.

A másik Fenyő-vers, a *Húség* szinte folytatása ennek az előbbinek. E második versnek szempontunkból két eleme fontos. Az egyik a megidézett szituáció nyíltabbá, direkttebbé exponálása: „Míg jósnyelvek bal-jövőd papolják / hírvívők rossz híred szerte hordják: / állok nagy csöndedben Magyarország.” (46.) A másik az önmaga számára elfogadható (s Radnóti számára is mintát teremtő) magatartásnak a kijelölése:

*Ha a vég jó, jöjjön, ámde hős vég
legyen, légy a csendes vakmerőség,
légy talapzat, melyen áll a Húség:
ahogy Isten adta dallanod,
azt cifrázd és azt meztelenítsd le,
azt a lágyhajlású dallamot.*

Sajnos, filológiai adatok, nem tudjuk megmondani, a Radnóti sorsára jutó, szintén meggyilkolt Fenyő László mennyire tudta megvalósítani e maga elé tűzött célt. Az ő halál előtti verseit sajnos nem ismerjük. De az bizonyos, egyik olvasója, az önmagát szintén magyar költőként meghatározó Radnóti Miklós ezt a célt a legmesszebbmenőig megvalósította.

6

Radnóti 1938-ban a *Nyugat* viszonylag sokat publikáló munkatársa volt, az év nyarán és őszén több „figyelője”, verse is megjelent a lapban. Így aligha alaptalan föltételezni, hogy olvasta is az írásait közlő lapot. Nemcsak Fenyő László iméntiekben emlegetett két versét, de egyéb szövegeket is. S ha ez igaz, akkor identitás szerveződésének két további eleme is megfogható.

Az egyik: barátjának, Vas Istvánnak ekkori helyzetérzékelése. A *Nyugat* 1938. augusztusi számában jelent meg Vasnak *Levél Weöres Sándorhoz* című „alkalmi”, az adott viszonyokra közvetlenül reflektáló verse, amely afféle aktuális pesti

helyzetkép. Ebben olvashatjuk, hogy Vas szerint: „*Pesten forogni nem nagy élvezet. / Ne is gondolj rá, azt ajánlhatom, / sőt újságot se olvass, Sándorom, / mert városunkban minden, ami élt, / kifordította visszás belsejét*” (153.). S Vas István szerint e visszasságok fölszínre kerülését nemcsak a „*vice*” „*bárgyú gyermeke*” mutatja, aki nyilasnak állt, mert: „*Így ő is még lenézhet valakit*” (153.), de a gazdag zsidóság magatartása is: „*»Jaj, hova lett a szebb emberiség? / Ausztria meg a lélek, értelem? / A hagyományok?« – így sír szüntelen. / De közben persze van mit féltsen itt. / A birtokát, bankbetétjeit.*” (153.) A vers zsidó reakciókat festő részletei bőségesen idézhetők lennének, de szempontunkból itt elég annak jelzése, hogy a zsidó származású Vas aktuális „*zsidóságtapasztalata*” ekkor oly negatív, hogy itt – miként más összefüggésben Németh László is megtette – ő is főlemlegeti jellemzésésként Schylockot, Shakespeare nevezetes figuráját. Azaz, a valóságos veszélyeztetettség ellenére, e zsidóság, vagy legalábbis annak egyes csoportjai, Vas tapasztalatai szerint nemigen adtak alkalmat a velük való érzelmi azonosulásra. Ez az összefüggés pedig, mivel Vas István ekkoriban már Radnóti legközelebbi barátainak egyike, egy másik oldalról, negatívumaival erősítette meg a Fenyő László által is képviselt „*irodalmi*” azonosulásmintát.

A másik, szövegszerűen megfogható identitásalakító mozzanat alighanem Babits Mihály nagy verse, a *Jónás könyve*, amelyet a *Nyugat* 1938. szeptemberi száma vezető anyagként közölt, a szokásosnál nagyobb betűkből szedve, kiemelt tipográfiával. Babits e versének az adott viszonyokban gyökeredző aktuális indítéka régóta ismeretes. A szerző s a vers morális intenciója is nyilvánvaló. Nem teljesen evidens azonban a babitsi attitűd egyik eleme: Ninive a maga „*bűnösségével*”, egy összefüggésben, rájátszik az 1919-cel kezdődő korszak nevezetes ideológiájára, a „*bűnös városra*”. Ninive maga is „*bűnös város*”, Jónásnak ellene kell fölszólalnia, s e várost – a fiktív szöveg összefüggéseiben – csakugyan bűnös-ként látjuk. Az Úr azonban, saját korábbi parancsával szembefordulva mégis megkegyelmez a városnak (167–168.):

[...] *Ne szánjam Ninivének
ormát mely lépcsőt emel a jövőnek?
A várost amely mintegy fákllya égett
nagy korszakokon át, és nemzedékek
éltek fényénél, s nem bírt meg vele
a sívatagnak annyi vad szele?
Melyben lakott sok százszor ezer ember
s rakta fészket munkálva türelemmel:
ő sem tudta, és ki választja széjjel,
mit rakott jobb-, s mit rakott balkezével?
Bízd azt reám, majd szétválasztom én.
A szó tiéd, a fegyver az enyém.
Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem.*

Ez az attitűd, amely az Úr végső megnyilatkozásában megnyilvánul, a zúrzarban is érvényesülő *gyakorlati humanizmus* magatartása. Olyan minta, amely

– a költészetten keresztül – morális megerősítést ad. Erejét éppen az adja, hogy a valóság nehéz ellentmondásait nem elkeni, hanem – megjelenítve őket – fölérjük emelkedik, távlatot teremt hozzájuk. S ez a babitsi példa a költészetnek mint éleletalakító princípiumnak az újabb, Radnóti „választását” ismételten megerősítő példája.

7

Radnóti, akár Don Quijote, az irodalomra alapozta valóságértelmezését, s erre tette föl életét is. Ha cinikusak vagyunk, ez a választás számunkra akár meg is kérdőjelezhetődik. Ám ha azzal az erkölcsi komolysággal vetjük mérlegre döntéseit, amely kijár egy tudatosan vállalt emberi életnek, ez az élethalakító elv – a költő tragikus halála, meggyilkolása ellenére – igazolódik. Ma már tudható: Radnóti sorsa és költészete, egységet alkotva, az erkölcsi integritás újjászerveződésének paradigmaticus esetévé magasodott. Ő maga így nem áldozat volt, hanem – ne féljünk a szótól – hős: „*talapzat, melyen áll a Hűség*”.

Vagy ahogy immár távlatból, Vas István (1981. 177.) írta róla: „*Mert igaz ugyan, hogy zsidóként ölték meg őt is, de ő nem zsidóként halt meg: az ő utolsó eklogáit, elégiáit, razglednicáit nem zsidó írta, nem is olyasvalaki, aki szabadulni akar a zsidóságától – a tisztaságnak ezek a vérrel pecsételt remekművei olyan magasban szállnak, ahová föl sem hallatszák ez a vagylagos kérdés.*”

Irodalom

Babits Mihály 1938: *Jónás könyve*. = Nyugat, szeptember, 156–168.

Csaplár Ferenc 1967: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Bp.

Fenyő László 1938: *Füst Milánnak. Hűség*. = Nyugat, július, 145–146.

Ferencz Győző 2005: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Kritikai életrajz. Bp.

Lengyel András 1990: *Útkeresések*. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp.

Napló: *Radnóti Miklós: Napló*. Sajtó alá rend. Radnóti Miklósné, a szöveget gondozta Melczter Tibor és Székely Sz. Magdolna. Bp. 1989.

Vas István 1938: *Levél Weöres Sándorhoz*. = Nyugat, augusztus, 153–154.

Vas István 1981: *Mért vijjog a saskeselyű?* I. köt. Bp.